

***Galizien im Diskurs. Inklusion, Exklusion, Repräsentation*, red. Paula Giersch, Franziska Schöbler, Florian Krobb (= *Inklusion/Exklusion. Studien zu Fremdheit und Armut von der Antike bis zur Gegenwart* 17), Frankfurt am Main i in.: Peter Lang 2012, ss. 369.**

Laboratorium Galicja, jak redaktorzy zatytułowali wstęp, cieszy się ostatnio wielką popularnością wśród historyków oraz literaturoznawców. Właśnie tej ostatniej dyscyplinie, a dokładnie germanistyce, przypisać można niniejszy tom. Autorzy chcą jednak także zbliżyć się do galicyjskiej przestrzeni literackiej z perspektywy historycznej, a już wcześniej prace Larrego Wolffa, Marii Kłańskiej czy Stefana Simonka¹ skutecznie pokazały, że fenomen Galicji staje się najlepiej zrozumiałym poprzez interdyscyplinarne podejścia. W tym przypadku mamy jednak do czynienia także z podejściem, które stara się objąć różne czasy habsburskiej prowincji – od Ritchiego Robertsona z artykułem o osiemnastowiecznych sprawozdaniach z podróży do Mony Körte w artykule o Gregorze von Rezzorim. *Peryferia i centrum, Fantazje o Sztetl i tożsamość* oraz *Pamięć i mit* stanowią trzy główne części książki.

Trzy pojawiające się w tytule książki pojęcia, które stanowią mają punkt wyjścia do rozważań o Galicji, dyskutowane są we wstępie. Jak zauważają autorzy, mianownikiem wszystkich trzech jest rozumiana przez pryzmat Luhmanna i Foucault władza, możliwość definiowania obcego przez pryzmat siebie i w tym względzie wykluczania innych ze swojej grupy. Władza daje także możliwości terytorializacji, odgraniczania, gettoizacji. Galicja, a szczególnie galicyjscy Żydzi, którym poświęcona jest większa część artykułów, są w tym względzie ponadczasowymi wykluczonymi – jako obrazy nędzy w listach Franza Krattera o Galicji z 1786 roku, po Josepha Rotha w latach 30. XX wieku. Już wstęp pokazuje jednak, jak bardzo heterogeniczna jest ta publikacja – szczególnie teoretycznie zorientowane prace o dwudziestowiecznych wspomnieniach o Galicji trudno jest wpasować w wyżej wymieniony schemat.

Początki są jednak wielce obiecujące, szczególnie dla historyków. Ritchie Robertson w artykule o sprawozdaniach podróżniczych (Franz Kratter, Joseph Beredetzky, William Coxe, Belsazar Hacquet) i Maria Kłańska pisząca o *Nędzy Galicji w cyfrach* Stanisława Szczepanowskiego pokazują, jak konstruowana była w XVII i XIX w. peryferyjność Galicji. Te odbierane zazwyczaj jako obiektywne publikacje malują obraz prowincji w odniesieniu do (idealizowanego) „zachodu”. W obydwu przypadkach wielce skutecznie – metafory Szczepanowskiego używane są do budowania hipotez historyków, negatywne obrazy Galicji z późnego XIX wieku praktycznie po dziś dzień odnaleźć można w refleksjach o prowincji – szczególnie opisy Żydów, których mniej lub więcej antysemitcy podróżnicy malowali wielce negatywnie (s. 51). Robertson podkreśla także inne odniesienie, które do tej pory nie było brane pod uwagę – racjonalizujące oświecenie oraz Józefinizm, którego brak w religijnej Galicji stanowił dla analizowanych przez niego podróżników punkt wyjścia do opisanego jej w czarnych barwach. Nie tylko Kratter czy Hacquet byli „z zewnątrz”, także Szczepanowski, jak podkreśla Kłańska, ukształtowany był przez doświadczenia w Indiach oraz rozpowszechnione w jego rodzinnej Wielkopolsce ideały pracy organicznej. Podczas gdy podróżnicy opisywali niedostatki prowincji, on jednak przygotowywał program jej naprawy

¹ L. Wolff, *The Idea of Galicia History and Fantasy in Habsburg Political Culture*, Stanford 2010; M. Kłańska, *Problemfeld Galizien in deutschsprachiger Prosa zwischen 1846 und 1914*, Wien 1991; S. Simonek, *Möglichkeiten und Grenzen postkolonialistischer Literaturtheorie aus slawistischer Sicht*, [w:] *Habsburg postcolonial. Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis*, red. J. Feichtinger, U. Prutsch, M. Csáky, Innsbruck i in 2003.

(s. 72). Dzieło Szczepanowskiego zawiera w sobie jednak jeszcze jedną ekskluzję, której nie było w wieloetnicznych opisach galicyjskiej egzotyki XVII wieku – jego Galicja jest wyłącznie polska.

Dwa pozostałe artykuły tej sekcji – Marka Gelbera o Theodorze Herzlu i Rosie Pomeranz (Róży Melcerowej) oraz Kathariny Krčál o poetycznej Galicji w beletrystyce i opisach podróżniczych Josepha Rotha – zajmują się już tematyką stricte literacką. Dla Gelbera podkreślana w *U wrót nowego życia* Herzla i *W kraju niedoli* Pomeranz możliwość pogodzenia nowoczesnego syjonizmu z religią jest cechą charakterystyczną dla galicyjskiego żydostwa – podkreśleniem możliwości pogodzenia dwóch światów, które wydają się krańcowo skonfliktowane. Herzl, w odróżnieniu od Pomeranz, widzi możliwość inkluzji tylko poprzez wyrzeczenie się tradycyjnych dla wschodniego żydostwa ideałów religijności i rodzinności (s. 86), co czyni wyrażane przez niego opinie kategorycznymi, wyłączającymi, zdaniem pisanymi z perspektywy centrum. Także dla Krčál obrazy Galicji są symbolami łączenia przeciwieństw: operujący stereotypami Roth nie jest krytykiem galicyjskiej rzeczywistości, klóciłoby się to wręcz z jego rozumieniem literatury, które odrzucało proponowaną przez „Nową rzeczowość” obiektywność. „Przedstawienie Galicji jako egzotygowanej przestrzeni osobliwego i obcego umożliwia [...] problematyzowanie hegemonialnych rozumień postępu” (s. 110). Będąca strategicznie umiejscowiona „poza normatywnym dyskursem modernizacji” Galicja nie jest dla Rotha jednak „produktem literackiego eskapizmu z coraz bardziej niebezpiecznej moderny [...], lecz wynikiem konfrontacji z nią” (s. 111), nie miejscem nietkniętym moderną, lecz jej alternatywą.

Otwierający sekcję poświęconą fantazjom o Sztetl artykuł Pauli Giersch bierze pod lupę przedstawienia interkulturowych małżeństw w opowiadaniach Karla Emila Franzosa *Żydzi z Barnowa*. Podkreśla ona, że pokazanie „chrześcijańsko-żydowskich kontaktów miłosnych w Sztetl jako ‘przeszkadzających pojedynczych przypadków’” (s. 127) jest dla niego punktem wyjścia do opisanie możliwości zapobiegnięcia tragedii, a nie konstatacją fundamentalnej nieprzekraczalności granic. To, że Franzos posługuje się tutaj ekstremami, jest spowodowane przez próbę bycia czytelnym zarówno w chrześcijańskim, jak i żydowskim dyskursie, jego „walką o możliwości komunikatywne” (s. 136). Także następny artykuł poświęcony jest Franzosowi, tym razem w porównaniu z Leopoldem Sacher-Masochem. Anna-Dorothea Ludwig konstatuje przy tym, że katolik Sacher-Masoch wykazuje większe zrozumienie dla Żydów niż rozdarty przez swoje próby asymilacji Franzos. Nawet jeżeli oboje posługują się podobnymi stereotypami – szczególnie erotycznej żydowskiej kobiety – to „empatyczny outsider” Sacher-Masoch prezentuje Galicję bardziej autentycznie. Obrazy kobiet – „wampiryczne czarodziejki” Sacher-Masocha i „cygańskie czarownice” Franzosa – są tematem artykułu Iulii-Karin Patrut. Według niej w pracach obydwu autorów mamy do czynienia z fetysyzacją, którą zestawia ona także z obrazami natury. Obrazy te odpowiadają postkolonialnym asymetriom, w których egzotyczne i erotyczne konstruowane jest przez dominujący i męski dyskurs. Prezentacja egzotyki i obcości jest tematem artykułu Gabrielle von Glasenapp, poświęconemu Leo Herzbergowi-Fränkelowi i Nathanowi Samuely. Obydwaj autorzy symbolizują jednak przemiany tej prezentacji, patrząc zarówno na ich twórczość, jak i jej recepcję. Mieszkający w Galicji i publikujący od lat 50. XIX wieku Herzberg-Fränkel pisze co prawda z perspektywy Żyda, lecz wyraźnie niemieckojęzycznego i nielokalnego. Jego opowiadania zatytułowane *Polscy Żydzi* kreują wyraźny dystans pomiędzy pozytywnym własnym (niemieckim) a pejoratywnie przedstawionym obcym (polsko-galicyjsko-rosyjskim). „W przeważającej części żydowscy czytelnicy [jego książek] potrzebowali najwyraźniej takiej samoidentyfikacji” (s. 194) – konkluduje autorka biorąc pod uwagę wielką popularność autora wśród niemieckojęzycznych

Żydów. U należącego do późniejszej generacji autorów Samuelego własne i obce zlewają się natomiast w jedno: mimo że pisze on z perspektywy oświeceniowca, nie identyfikuje się z językiem niemieckim, lecz ze swoją religią – pisane w języku niemieckim opowiadania tłumaczone były na nowohebrajski i były dobrze odbierane wśród syjonistów: „skonstruowany przez Samuelego obraz Galicji wyszedł naprzeciwko oczekiwaniom i interesom żydowskich czytelników obydwu kręgów kulturowych [tj. Żydów w Niemczech i Galicji – J.S.]” (s. 200 i n.). W zamykającym sekcję artykule Anette Werberger stawia podobne pytanie jak Giersch, a mianowicie jak prezentowane jest w literaturze przekroczenie religijnych granic – tutaj na przykładzie konwersji. Podobnie jak u Giersch nie mamy do czynienia z przedstawieniem wyłącznie religijnych aktów, co więcej, w imperialnej przestrzeni konwersje przedstawiane są przez pryzmat narodowości jako zdrada własnej kultury. Zarówno prowadząca często do konwersji miłość, jak i wewnętrzne dylematy pozostają drugorzędne, autorzy koncentrują się raczej na społecznych i rodzinnych konsekwencjach samego aktu zdrady religii/kultury – co Werberger łączy z głównymi pytaniami galicyjskiego żydostwa o własną tożsamość.

Ostatnia, najobszerniejsza część książki zajmuje się tematyką mitu Galicji, w większości koncentrując się jednak na problematyce pamięci i reprezentacji u poszczególnych autorów. Galicyjskie pochodzenie i wspomnienie „małej ojczyzny” (*Heimat*) nie prowadzą u Henry’ego Williama Katza (Primus Heinz Kucher) i Maschy Kaléko (Hans Jürgen-Schrader) do idealizacji obrazów życia prowincji. Jako odzwierciedlenie własnego rozdarcia pokazują oni podzieloną prowincję, w której doświadczenie wyłączenia jest codziennością. Także krytyczna lektura twórczości Georga von Rezzorigo (Mona Körte) i Rose Ausländer (Elaine Martin) prowadzi autorów do konkluzji, że ich Bukowina jest zarówno mitem, jak i bolesnym wspomnieniem, szczególnie dla Ausländer po 1945 roku. Wracając do Galicji, Arvi Sepp w artykule o autobiograficznych zapiskach Viktora Klemptnera podkreśla, że jego rozważania nie prowadzą do kulturowej refleksji. Przeciwnie, Klemptner z punktu widzenia swojej „oświeconej niemieckości w sensie Lessinga” (s. 344) przejmuje negatywne, antysemityczne stereotypy o wschodnim żydostwie, przypominając tutaj wspomnianego już Franzosa. Kończący tę sekcję artykuł Hansa-Joachima Hahna wraca natomiast do tematyki podróży, tym razem współcześnie: Galicja, konstruowana jako „figura trzeciego” i *tertium comparationis*, pozwala poprzez odniesienie się do idei europejskości na krytyczną jej refleksję oraz na wyzucie się dychotomicznych kategorii jak centrum–peryferia czy postęp–zacołanie, przez które region ten zazwyczaj jest widziany.

Dekonstrukcja przedstawieniowych dualizmów oraz implicytne i eksplicytne widzenie Galicji poprzez „figurę trzeciego” są z pewnością największym walorem analizowanej książki. Autorzy przekonująco wiążą fikcyjność literatury, problematykę realności opisywanego miejsca oraz przekonania autorów i autorek. W tym sensie tom spełnia oczekiwania. Poprzez koncentrację na germanistyce umyka mu jednak ważne pytanie, czy tak przedstawiane inkluzje/ekskluzje są wytworem prowincji czy specyficznie jednej zamieszkującej ją grupy religijnej, dla której inkluzja – jak wyczytać można z artykułów – powiązana jest z fantomem Zachodu. Być może dałoby to także bardziej wyważoną odpowiedź na zadane we wstępie (s. 34) pytanie o wyobrażoną „europejskość” prowincji oraz omawianą przez Hahna krytyczną jej refleksję. Na pewno nie dają jej przekonująco tylko niemieckojęzyczne teksty. Pewnym problemem jest także włączenie w dwóch artykułach Bukowiny do tomu o Galicji, które przypomina habsburską perspektywę homogenicznego Wschodu. Poprzez włączenie tematyki literatury żydowskiej *Galicja w dyskursie*, szczególnie dla zajmujących się tematyką tej prowincji literaturoznawców lecz także historyków, jest jednak ciekawą książką, mogącą zrelatywizować rozpowszechnione jednowymiarowe rozumienie

przeszłości wschodniej Monarchii Habsburskiej. Pomaga także odwrócić się od jej mitu, który – jak pisała kiedyś Dietlind Hüchtker – kreowany jest częściowo nie przez literaturę, lecz przez literaturoznawców² – to ostrzeżenie, cytowane zresztą w różnych miejscach książki, zostało tutaj w sensie krytycznej lektury ciekawie przetworzone.

Jan Surman

---

² D. Hüchtker, *Der »Mythos Galicien«. Versuch einer Historisierung*, [w:] *Die Nationalisierung von Grenzen. Zur Konstruktion nationaler Identität in sprachlich gemischten Grenzregionen*, red. M. Müller, R. Petri, Marburg 2002.